

Article history:

Received 07 June 2025

Revised 24 August 2025

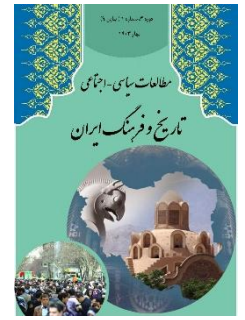
Accepted 31 August 2025

Initial Published 05 October 2025

Final Publication 22 May 2026

Journal of Social-Political Studies of Iran's
Culture and History

Volume 5, Issue 1, pp 1-17

Economic and Trade Relations between Iran and Syria (2011–2021)

Salim. Keshavarzi¹, Mir Ebrahim. Seddigh^{1*}, Fakhreddin. Soltani²

¹ Department of Political Science, Ka.C., Islamic Azad University, Karaj, Iran

² Department of International Relations, Ka.C., Islamic Azad University, Karaj, Iran

* Corresponding author email address: Mirebrahimseddigh@iau.ir

Article Info

Article type:

Original Research

How to cite this article:

Keshavarzi, S., Seddigh, M. E., & Soltani, F. (2026). Economic and Trade Relations between Iran and Syria (2011–2021). *Journal of Social-Political Studies of Iran's Culture and History*, 5(1), 1-17.

© 2026 the authors. This is an open access article under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) License.

ABSTRACT

Iran-Syria relations have long been one of the central pillars of Middle Eastern geopolitics. The political and security ties between the two countries, particularly after the outbreak of the Syrian crisis in 2011, became stronger than ever, with Iran providing extensive political, military, and financial support to Damascus. However, despite such close alignment, economic and trade relations have not advanced proportionally. The purpose of this study is to analyze the reasons for this imbalance and examine the trajectory of Iran-Syria trade between 2011 and 2021. The research employs a descriptive-analytical method based on statistical data, official documents, and reliable sources. Findings indicate that Iran's exports to Syria during this period mainly consisted of industrial parts, pharmaceuticals, and food products, while imports were limited to goods such as phosphates and agricultural products. These trends were shaped by banking challenges, transport limitations, international sanctions, and the weak knowledge of Syrian market opportunities among Iranian economic actors. Regional competition also demonstrated that countries such as Turkey, China, and the United Arab Emirates have secured larger market shares in Syria and won major reconstruction contracts. Consequently, Iran, despite its extensive political and security investments, has gained fewer economic benefits. The article concludes by proposing key strategies such as establishing a joint bank, developing direct transport lines, strengthening exports of engineering services, and focusing on long-term investments as essential prerequisites for enhancing Iran-Syria economic cooperation.

Keywords: Iran, Syria, economic relations, foreign trade, Syrian reconstruction, regional competition

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

The political, security, and economic relations between Iran and Syria represent one of the most complex bilateral dynamics in West Asia over the past four decades. Rooted in shared strategic visions, common opposition to Western dominance, and alignment within the axis of resistance, the Iran-Syria partnership has been resilient in the face of regional upheavals. This resilience was particularly evident after the outbreak of the Syrian crisis in 2011, which transformed Syria from a relatively stable state actor into a central battlefield of competing global and regional interests. Iran's deep involvement in supporting Syria during this crisis has long been interpreted as a manifestation of its security-driven foreign policy, with the underlying expectation that such commitments would also open the way for robust economic cooperation in the post-conflict phase (Barzegar, 2013; Emami, 1997; Omid, 2007). However, despite the depth of political and military ties, the economic dimension of bilateral relations has not progressed proportionately. The paradox of strong political alignment yet weak economic outcomes underscores the central research problem of this article, which seeks to analyze the reasons behind this imbalance, assess the patterns of trade and investment between 2011 and 2021, and explore possible strategies for enhancing future economic cooperation (Naji & Faraji Rad, 2015; Nejat, 2017).

The research methodology employed in this study combines descriptive-analytical techniques with documentary evidence, relying on official statistics, institutional reports, and expert evaluations. A core focus is placed on the trajectory of bilateral trade flows, the nature of exported and imported goods, and the institutional frameworks—or lack thereof—that shape economic exchanges. For example, Iranian exports to Syria during the decade in question have largely consisted of industrial components, food products, and pharmaceuticals, while imports from Syria have been minimal, limited primarily to phosphates and agricultural goods (Izadi & Akbari, 2010; Piltan, 2021). This limited and asymmetric trade pattern reflects not only the structural weaknesses of both economies but also the impact of external constraints such as international sanctions, banking restrictions, and logistical barriers (Nezamolmolki, 2022; Ziaei, 2022). By contrast, regional competitors such as Turkey and international actors including China and the United Arab Emirates have significantly outperformed Iran in capturing larger shares of the Syrian reconstruction and consumer markets, owing to their more diversified economic strategies and more efficient access routes (Mohtashamipour, 2020; Varestan, 2022).

The findings of this research highlight several layers of complexity. First, the political-security alliance has indeed opened unique opportunities for Iran, yet economic actors inside Iran have lacked the institutional and structural capacities to seize them effectively. For instance, while Tehran's provision of military and advisory support gave Damascus a vital lifeline during the peak of the conflict, Iranian economic initiatives remained fragmented, often dependent on short-term agreements and individual projects rather than being embedded in a comprehensive strategy (Alavian et al., 2021; Hakim & Gholami, 2020). Moreover, bureaucratic inefficiencies, overlapping institutional authorities, and limited private sector engagement in Iran have undermined the country's ability to act with agility in the Syrian market (Norouzifard et al., 2020). Second, the heavy sanctions regimes imposed by the United States and the European Union further compounded these internal challenges, limiting Iran's access to international banking systems and thereby curtailing its capacity to facilitate large-scale investments (Gelbart, 2010; Initiative, 2021). As a result, even though Iran was politically well-positioned, it was often outmaneuvered by competitors who faced fewer constraints and acted with greater economic pragmatism.

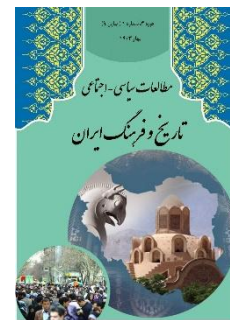
In assessing the regional competitive landscape, the role of Turkey is particularly noteworthy. Turkish companies leveraged geographic proximity, logistical networks, and pre-existing commercial ties to expand their economic footprint in northern Syria, including in areas beyond Damascus' direct control (Mohtashamipour, 2020; Varestan, 2022). Similarly, Chinese firms, motivated by long-term strategic considerations, invested in sectors linked to infrastructure and technology, while the United Arab Emirates exploited its financial capabilities to secure contracts in reconstruction and real estate projects (Maltzahn, 2013). These moves significantly reduced Iran's relative share in the Syrian market, raising critical questions about the cost-benefit balance of Tehran's involvement in Syria. The opportunity cost becomes even more evident when considering the substantial political and military expenditures Iran incurred to preserve its ally in Damascus, juxtaposed with the modest economic returns it reaped (Khanavar, 2020; Motaghi et al., 2023). This disconnect illustrates how a predominantly security-driven approach to foreign policy may not automatically translate into economic gains unless accompanied by institutionalized mechanisms for economic engagement.

The study also sheds light on the structural opportunities that remain untapped. Sectors such as energy cooperation, transportation infrastructure, and engineering services provide natural complementarities between Iran and Syria. Iranian companies possess significant expertise in power plant construction, road and bridge building, and energy distribution networks, all of which Syria urgently needs for reconstruction (Izadi & Akbari, 2010; Talebi, 2024). Furthermore, the potential for barter arrangements, where oil and gas resources could be exchanged for food, medicine, and industrial inputs, offers a pragmatic solution to bypass banking restrictions (Nezamolmolki, 2022). Another dimension is the role of free trade zones and Syrian ports, which could serve as gateways for Iranian goods not only into Syria but also into neighboring Arab markets if institutionalized frameworks were developed (Piltan, 2021; Varestan, 2022). However, realizing these opportunities requires Iran to overcome internal fragmentation, establish joint banking mechanisms, strengthen direct shipping and land routes, and foster a permanent commercial presence in Syria. Without these steps, the country risks repeating the same patterns of underperformance despite its political leverage.

The conclusions drawn from this extended investigation suggest that the future trajectory of Iran-Syria economic relations depends on Iran's ability to recalibrate its strategy. Rather than focusing narrowly on exports or sporadic agreements, Tehran must adopt a long-term investment-centered approach that integrates both public and private actors into a coherent institutional framework. This includes creating a joint chamber of commerce, developing shared financial institutions, and embedding Iranian businesses in the heart of Syria's reconstruction projects (Alavian et al., 2021; Norouzifard et al., 2020). Additionally, Iranian policymakers need to recognize that the effectiveness of their political influence will increasingly be measured not by military support but by their capacity to contribute to Syria's economic stability and growth. Failure to address these structural deficiencies would not only diminish Iran's economic returns but also weaken its broader geopolitical influence, as competitors consolidate their positions in Syria and potentially erode the long-term foundations of the Iran-Syria alliance (Balanche, 2018; Goodarzi, 2013).

In summary, this research underscores the central paradox of Iran-Syria relations in the last decade: a deep and costly political-security partnership has not yielded proportional economic outcomes. By tracing trade flows, sectoral opportunities, and the impact of regional competition, the study highlights

both the structural weaknesses that have hindered Iran's economic engagement and the untapped capacities that could redefine the bilateral relationship. The analysis suggests that unless Iran addresses its institutional inefficiencies, establishes sustainable mechanisms for financial and logistical cooperation, and reorients its strategy toward long-term investments, it risks losing both economic opportunities and strategic leverage in Syria. Conversely, if these steps are undertaken, Iran could transform its political capital into durable economic influence, thereby aligning its economic and security interests in a more balanced and sustainable manner ([Talebi, 2024](#); [Ziaei, 2022](#)).

روابط اقتصادی و تجاری ایران و سوریه در سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۴۰۰

سلیم کشاورزی^۱، میرابراهیم صدیق^{۱*}، فخرالدین سلطانی^۲

۱. گروه علوم سیاسی، واحد کرج، دانشگاه آزاد اسلامی، کرج، ایران

۲. گروه روابط بین الملل، واحد کرج، دانشگاه آزاد اسلامی، کرج، ایران

*ایمیل نویسنده مسئول: Mirebrahimseddigh@iau.ir

چکیده

اطلاعات مقاله

نوع مقاله

پژوهشی/اصیل

نحوه استناد به این مقاله:

کشاورزی، سلیم، صدیق، میرابراهیم، و سلطانی، فخرالدین. (۱۴۰۵). روابط اقتصادی و تجاری ایران و سوریه در سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۴۰۰. *مطالعات سیاسی-اجتماعی تاریخ و فرهنگ ایران*، ۵(۱)، ۱-۱۷.

© ۱۴۰۵ تمامی حقوق انتشار این مقاله متعلق به نویسنده است. انتشار این مقاله به صورت دسترسی آزاد مطابق با گواهی (CC BY-NC 4.0) صورت گرفته است.

روابط ایران و سوریه در دهه‌های اخیر همواره به عنوان یکی از مهم‌ترین محورهای ژئوپلیتیکی خاورمیانه مطرح بوده است. پیوندهای سیاسی و امنیتی دو کشور، به‌ویژه پس از بحران سوریه در سال ۲۰۱۱، بیش از هر زمان دیگری تقویت شد و ایران با حمایت‌های گسترده سیاسی، نظامی و مالی به یکی از اصلی‌ترین حامیان دمشق تبدیل شد. با این حال، علی‌رغم این سطح از نزدیکی، روابط اقتصادی و تجاری دو کشور رشد متناسبی با روابط سیاسی نداشته است. هدف این پژوهش بررسی چرایی این عدم توازن و تحلیل روند مبادلات تجاری ایران و سوریه در سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۴۰۰ است. روش تحقیق به صورت توصیفی - تحلیلی و مبتنی بر داده‌های آماری، اسناد رسمی و تحلیل منابع معتبر انجام شد. یافته‌ها نشان می‌دهد صادرات ایران به سوریه در این بازه عمدتاً شامل قطعات صنعتی، دارو و مواد غذایی بوده و واردات محدود به کالاهایی همچون فسفات و محصولات کشاورزی شده است. این روند تحت تأثیر مشکلات بانکی، محدودیت‌های حمل‌ونقل، تحریم‌های بین‌المللی و ضعف شناخت فعالان اقتصادی ایران از بازار سوریه شکل گرفته است. همچنین بررسی رقابت منطقه‌ای نشان داد کشورهایمانند ترکیه، چین و امارات توانسته‌اند سهم بیشتری از بازار سوریه را تصاحب کنند و پروژه‌های مهم بازسازی به آنها واگذار شود. در نتیجه، ایران با وجود سرمایه‌گذاری‌های سیاسی و امنیتی گسترده، از منافع اقتصادی کمتری برخوردار شده است. این مقاله در پایان راهکارهایی همچون ایجاد بانک مشترک، توسعه خطوط مستقیم حمل‌ونقل، تقویت صادرات خدمات فنی - مهندسی و تمرکز بر سرمایه‌گذاری بلندمدت را به عنوان الزامات اساسی برای ارتقای روابط اقتصادی ایران و سوریه پیشنهاد می‌دهد.

کلیدواژگان: ایران، سوریه، روابط اقتصادی، تجارت خارجی، بازسازی سوریه، رقابت منطقه‌ای

مقدمه

روابط ایران و سوریه در دهه‌های اخیر همواره یکی از محوری‌ترین مؤلفه‌های سیاست منطقه‌ای جمهوری اسلامی ایران به شمار آمده است. این روابط نه تنها در سطح سیاسی و امنیتی بلکه در عرصه‌های اقتصادی و تجاری نیز دارای ظرفیت‌های بالقوه بوده است. اهمیت این روابط از آن جهت است که سوریه به‌عنوان یکی از بازیگران کلیدی محور مقاومت و نقطه اتصال ایران به مدیترانه و جهان عرب شناخته می‌شود و ایران نیز همواره کوشیده است حضور خود در این کشور را در قالب‌های مختلف تثبیت کند. بر همین اساس، درک جایگاه روابط ایران و سوریه نیازمند نگاهی همزمان به ابعاد سیاسی، امنیتی و اقتصادی آن است تا بتوان تصویری جامع از فرصت‌ها و چالش‌های این پیوند ترسیم کرد.

اهمیت روابط ایران و سوریه از منظر سیاسی و امنیتی در سال‌های پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران بیش از هر زمان دیگری آشکار شده است. سوریه از نخستین کشورهای عربی بود که جمهوری اسلامی ایران را در سال ۱۹۷۹ به رسمیت شناخت و این اقدام سنگ‌بنای همکاری‌های گسترده‌تر در عرصه‌های امنیتی و راهبردی شد (Emami, 1997). در جریان جنگ ایران و عراق، سوریه به یکی از متحدان استراتژیک ایران بدل شد و برخلاف بسیاری از کشورهای عربی، به حمایت از ایران پرداخت (Goodarzi, 2013). این همکاری‌های امنیتی در طول دهه‌های بعد ادامه یافت و به‌ویژه در دهه ۲۰۱۰ و همزمان با بحران سوریه به اوج خود رسید، جایی که ایران با اعزام نیروهای مستشاری و ارائه کمک‌های نظامی نقش مؤثری در تثبیت نظام سیاسی دمشق ایفا کرد (Hakim & Gholami, 2020). این سطح از همکاری‌های امنیتی سبب شد روابط ایران و سوریه در سطح سیاسی همواره در بالاترین حد باقی بماند و دو کشور به‌عنوان شرکای استراتژیک در منطقه معرفی شوند (Alavian et al., 2021).

با این حال، وجه اقتصادی روابط ایران و سوریه هیچ‌گاه متناسب با ابعاد سیاسی و امنیتی آن توسعه نیافته است. در حالی که از منظر سیاسی، دمشق و تهران روابطی نزدیک و راهبردی داشته‌اند، در حوزه اقتصاد حجم مبادلات تجاری دو کشور همواره محدود بوده و در سال‌های اخیر حتی روندی نزولی را تجربه کرده است (Ziaei, 2022). این تناقض میان پیوندهای سیاسی و روابط اقتصادی یکی از موضوعات محوری است که بررسی آن می‌تواند روشن کند چرا ظرفیت‌های موجود بالفعل نشده و چه عواملی مانع از توسعه این همکاری‌ها شده‌اند.

برای درک این مسئله لازم است مروری بر پیوندهای تاریخی و استراتژیک دو کشور داشته باشیم. ایران و سوریه از همان سال‌های آغازین پس از انقلاب اسلامی روابط خود را بر پایه دشمنی مشترک با اسرائیل و مخالفت با سیاست‌های آمریکا در منطقه بنا نهادند (Barzegar, 2013). این اشتراکات ایدئولوژیک و راهبردی زمینه‌ساز شکل‌گیری همکاری‌های گسترده سیاسی شد. در دوران ریاست جمهوری بشار اسد نیز این پیوندها تداوم یافت و حتی در برخی حوزه‌ها مانند همکاری‌های اقتصادی زمینه‌های جدیدی فراهم شد. اصلاحات اقتصادی در سوریه پس از سال ۲۰۰۰ موجب شد فضای بیشتری برای سرمایه‌گذاری خارجی ایجاد گردد و ایران تلاش کرد بخشی از پروژه‌های زیربنایی این کشور را در دست گیرد (Izadi & Akbari, 2010). احداث کارخانه‌ها، نیروگاه‌ها و پروژه‌های فنی و مهندسی از جمله مواردی بود که ایران توانست در آنها نقش داشته باشد، اما این نقش هیچ‌گاه به سطحی نرسید که بتواند جایگاه ایران را به‌عنوان یکی از شرکای اصلی اقتصادی سوریه تثبیت کند.

تحولات پس از سال ۲۰۱۱ نقطه عطفی در روابط ایران و سوریه بود. آغاز بحران داخلی در سوریه که با اعتراضات سیاسی شروع شد و به جنگی تمام‌عیار با مداخلات خارجی انجامید، این کشور را با ویرانی گسترده اقتصادی و اجتماعی مواجه کرد (Nejat, 2017). زیرساخت‌های حیاتی، شهرک‌های صنعتی، بخش کشاورزی و صنایع تولیدی سوریه به شدت آسیب دیدند و سطح تولید ناخالص داخلی این کشور به شدت

کاهش یافت (Initiative, 2021). میلیون‌ها نفر آواره شدند و بخشی از جمعیت این کشور به خارج مهاجرت کرد. در چنین شرایطی بازسازی سوریه به یکی از اصلی‌ترین نیازهای این کشور بدل شد و دولت دمشق تلاش کرد با جذب سرمایه‌گذاری خارجی و ایجاد فضای مناسب برای بازسازی، زیربنای اقتصادی را احیا کند. این شرایط در ظاهر فرصتی برای ایران بود تا به پشتوانه روابط سیاسی نزدیک، جایگاه خود را در عرصه اقتصادی تثبیت کند (Piltan, 2021).

اما در عمل، روابط اقتصادی دو کشور در دوره پس از بحران نیز متناسب با روابط سیاسی توسعه نیافت. به‌رغم آنکه ایران هزینه‌های سیاسی و امنیتی هنگفتی در سوریه متحمل شد، سهم آن در بازار سوریه بسیار ناچیز باقی ماند (Varestan, 2022). کشورهایی همچون ترکیه و چین توانستند از خلأ موجود استفاده کنند و سهم بیشتری از تجارت سوریه را به خود اختصاص دهند (Mohtashamipour, 2020). دلایل متعددی برای این عقب‌ماندگی وجود دارد؛ از جمله مشکلات ساختاری در نظام بانکی و انتقال پول (Nezamolmolki, 2022)، موانع حمل‌ونقل و مسیرهای ارتباطی پرهزینه، ضعف در اطلاع‌رسانی فرصت‌های تجاری و نبود حمایت‌های نهادی از بخش خصوصی ایران. افزون بر این، بوروکراسی پیچیده در دو کشور و نبود یک نهاد هماهنگ‌کننده قدرتمند، مانع از اجرای بسیاری از توافقات اقتصادی شده است (Simbar & Esmaeili, 2013).

ضرورت بازسازی سوریه پس از سال ۲۰۱۱ ابعاد جدیدی به روابط ایران و سوریه بخشیده است. سوریه با جمعیتی بیش از ۲۰ میلیون نفر و موقعیت جغرافیایی ویژه در مدیترانه، ظرفیت تبدیل شدن به یکی از مهم‌ترین بازارهای منطقه‌ای را دارد (Norouzifard et al., 2020). مناطق آزاد تجاری و شهرک‌های صنعتی این کشور، که بسیاری از آنها در جنگ تخریب شدند، فرصت‌هایی را برای سرمایه‌گذاری و صادرات خدمات فنی و مهندسی ایران فراهم می‌کنند. در همین حال، دولت سوریه به‌دلیل تحریم‌های گسترده غربی، تمایل بیشتری به همکاری با کشورهای چون ایران دارد (Maltzahn, 2013). با این وجود، به‌جای آنکه ایران از این فرصت بهره‌برداری کند، در بسیاری موارد شاهد عقب‌نشینی و کاهش حجم تجارت بوده‌ایم (Talebi, 2024).

مسئله اصلی که این مقاله بر آن تمرکز دارد، همین شکاف میان روابط سیاسی-امنیتی و روابط اقتصادی ایران و سوریه است. پرسش کلیدی این است که چرا باوجود پیوندهای استراتژیک و هزینه‌های سیاسی و نظامی گسترده، روابط اقتصادی دو کشور نتوانسته به سطحی برسد که منافع ایران را در بلندمدت تضمین کند. به عبارت دیگر، چه عواملی باعث شده‌اند که حضور ایران در سوریه بیشتر جنبه امنیتی داشته باشد تا اقتصادی و چرا ظرفیت‌های اقتصادی بالفعل نشده‌اند.

این مقاله با هدف بررسی روند روابط اقتصادی و تجاری ایران و سوریه در فاصله سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۴۰۰ تدوین شده است. در این چارچوب، تلاش خواهد شد ابتدا پیشینه روابط دو کشور از منظر سیاسی، امنیتی و اقتصادی مرور شود و سپس تحولات مربوط به دوران بحران سوریه و پس از آن تحلیل گردد. همچنین نقش رقبا و کشورهای دیگر در بازار سوریه و پیامدهای عقب‌ماندگی ایران بررسی خواهد شد. در نهایت، مقاله به دنبال پاسخ به این سؤال است که چه راهکارهایی می‌تواند به تقویت روابط اقتصادی ایران و سوریه کمک کند و چگونه می‌توان از ظرفیت‌های موجود در راستای منافع مشترک دو کشور بهره گرفت.

هدف اصلی پژوهش ارائه تصویری روشن از فرصت‌ها و چالش‌های موجود در روابط اقتصادی ایران و سوریه و یافتن پاسخی برای چرایی توسعه‌نیافتگی این روابط در قیاس با روابط سیاسی و امنیتی است. پرسش‌های محوری این تحقیق عبارت‌اند از: نخست، چه عواملی مانع از توسعه روابط اقتصادی و تجاری ایران و سوریه در دهه ۱۳۹۰ شده‌اند؟ دوم، چه نقشی رقبا و بازیگران خارجی در پر کردن خلأ اقتصادی ایران در سوریه ایفا کرده‌اند؟ و سوم، چه راهبردهایی می‌تواند زمینه‌ساز تقویت روابط اقتصادی دو کشور در آینده باشد؟

پیشینه و بستر روابط اقتصادی ایران و سوریه

روابط سیاسی - امنیتی به عنوان پشتوانه روابط اقتصادی

مطالعه روابط ایران و سوریه بدون در نظر گرفتن ابعاد سیاسی و امنیتی آن تصویری ناقص ارائه خواهد داد، چراکه بخش عمده‌ای از پیوندهای اقتصادی میان دو کشور در طول دهه‌های گذشته بر بستر همکاری‌های سیاسی و امنیتی شکل گرفته است. از همان ابتدای پیروزی انقلاب اسلامی در ایران، سوریه یکی از نخستین کشورهای عربی بود که دولت جدید ایران را به رسمیت شناخت و همین موضوع سبب شد همکاری‌های سیاسی و امنیتی به سرعت آغاز گردد (Emami, 1997). این اقدام دمشق در فضایی صورت گرفت که بسیاری از کشورهای عربی منطقه به دلیل گرایش‌های ایدئولوژیک و نزدیکی به غرب موضعی خصمانه در برابر انقلاب ایران داشتند، در حالی که سوریه به دلیل اختلافات راهبردی با عراق و اسرائیل، خود را به ایران نزدیک‌تر یافت (Barzegar, 2013).

نقش سوریه در محور مقاومت نیز جایگاه ویژه‌ای به این کشور در سیاست خارجی ایران بخشیده است. از دهه ۱۹۸۰ به بعد، سوریه به عنوان حلقه‌ای کلیدی در اتصال ایران به لبنان و گروه‌های مقاومت فلسطینی مطرح شد. این موقعیت راهبردی سبب شد ایران، سوریه را به عنوان یک شریک حیاتی در معادلات منطقه‌ای در نظر بگیرد (Goodarzi, 2013). در حقیقت، بدون حمایت سوریه امکان انتقال کمک‌های ایران به حزب الله لبنان بسیار محدود می‌شد و همین امر دمشق را به یک بازیگر بی‌بدیل در راهبرد منطقه‌ای ایران بدل ساخت (Balanche, 2018).

با آغاز جنگ ایران و عراق، سطح روابط امنیتی دو کشور بیش از پیش تقویت شد. سوریه برخلاف بسیاری از دولت‌های عربی که از صدام حسین حمایت می‌کردند، جانب ایران را گرفت و روابط دیپلماتیک خود با عراق را قطع نمود. این تصمیم باعث شد اتحاد استراتژیک میان تهران و دمشق شکل بگیرد که در دهه‌های بعدی نیز استمرار یافت (Alavian et al., 2021). این اتحاد نه تنها جنبه سیاسی داشت، بلکه زمینه‌ساز همکاری‌های امنیتی و نظامی شد که عملاً دو کشور را در جبهه‌ای مشترک قرار داد. همین پیوند امنیتی در سال‌های بعد یکی از مهم‌ترین پشتوانه‌های توسعه بالقوه روابط اقتصادی محسوب می‌شد، هرچند در عمل این ظرفیت کمتر بالفعل گردید.

با ورود به دهه ۲۰۱۰ و آغاز بحران داخلی سوریه، اهمیت حمایت‌های امنیتی ایران بیش از گذشته آشکار شد. ایران با اعزام نیروهای مستشاری و ارائه کمک‌های نظامی به دمشق، نقش تعیین‌کننده‌ای در جلوگیری از سقوط دولت بشار اسد ایفا کرد (Hakim & Gholami, 2020). این حمایت‌ها موجب شد سوریه بیش از هر زمان دیگری به ایران وابسته گردد و روابط دو کشور از سطح سیاسی به سطحی استراتژیک ارتقا یابد. در چنین شرایطی انتظار می‌رفت این پشتوانه سیاسی و امنیتی زمینه‌ساز گسترش روابط اقتصادی گردد و ایران بتواند از نقش خود در تثبیت دولت دمشق به عنوان اهرمی برای توسعه تجارت و سرمایه‌گذاری بهره گیرد (Simbar & Esmaeili, 2013).

با این حال، تجربه نشان داد که روابط سیاسی و امنیتی تنها در صورتی می‌تواند بستر مناسبی برای روابط اقتصادی فراهم کند که سازوکارهای اقتصادی، نهادی و زیرساختی لازم نیز فراهم باشد. ایران در سوریه از نظر امنیتی توانست موقعیتی برتر به دست آورد، اما نتوانست این موقعیت را به صورت کامل به فرصت‌های اقتصادی تبدیل کند. در واقع، اگرچه حمایت‌های امنیتی ایران به ثبات نسبی سوریه کمک کرد، اما ضعف در حوزه‌های اقتصادی باعث شد دیگر کشورها مانند ترکیه و چین بتوانند سهم بیشتری از بازار سوریه را به دست آورند (Mohtashamipour, 2020).

تاریخچه روابط اقتصادی دو کشور قبل از ۱۳۹۰

بررسی روابط اقتصادی ایران و سوریه پیش از سال ۱۳۹۰ نشان می‌دهد که هرچند بستر سیاسی و امنیتی مساعدی برای همکاری وجود داشت، اما سطح مبادلات اقتصادی هیچ‌گاه به جایگاه راهبردی نرسید. نخستین همکاری‌های اقتصادی میان دو کشور به دهه ۱۹۸۰

بازمی‌گردد، زمانی که ایران تلاش کرد در مقابل حمایت‌های سیاسی سوریه، با ارائه کمک‌های اقتصادی و اجرای پروژه‌های محدود صنعتی حضور خود را تثبیت کند (Izadi & Akbari, 2010). این همکاری‌ها عمدتاً در زمینه انرژی، کشاورزی و پروژه‌های فنی و مهندسی نمود پیدا کرد. احداث کارخانه‌های سیمان، بازسازی شبکه‌های برق و مشارکت در پروژه‌های زیربنایی از جمله اقداماتی بود که ایران در سوریه انجام داد. در دهه ۲۰۰۰ و با روی کار آمدن بشار اسد، فضای اقتصادی سوریه اندکی بازتر شد و این کشور اصلاحات محدودی را در حوزه جذب سرمایه‌گذاری خارجی آغاز کرد. در این دوره ایران توانست چند پروژه بزرگ از جمله احداث کارخانه تولید خودرو و مشارکت در صنایع غذایی را به دست گیرد (Khalilpour, 2016). با وجود این، سطح این همکاری‌ها محدود باقی ماند و بخش عمده‌ای از بازار سوریه در اختیار کشورهای دیگر مانند ترکیه و کشورهای عربی حوزه خلیج فارس قرار گرفت (Nejat, 2017).

از نظر آماری، میزان مبادلات تجاری دو کشور پیش از بحران سوریه به حدود نیم میلیارد دلار در سال می‌رسید. این رقم در مقایسه با روابط سیاسی نزدیک میان دو کشور بسیار اندک بود و نشان‌دهنده شکاف میان عرصه سیاسی و اقتصادی است (Ziaei, 2022). ایران بیشتر کالاهای صنعتی، دارویی و کشاورزی را به سوریه صادر می‌کرد، در حالی که واردات ایران از سوریه محدود به کالاهایی چون فسفات و محصولات کشاورزی بود. این تراز تجاری نامتعادل بیانگر آن بود که روابط اقتصادی بیشتر در قالب صادرات ایران به سوریه تعریف شده بود و سرمایه‌گذاری متقابل یا همکاری‌های پایدار صنعتی کمتر شکل گرفته بود (Talebi, 2024).

با وجود وجود چنین مبادلاتی، محدودیت‌ها و نقاط ضعف ساختاری متعددی مانع از توسعه روابط اقتصادی شدند. یکی از مهم‌ترین این محدودیت‌ها مشکلات مربوط به سیستم بانکی و انتقال پول بود که به دلیل تحریم‌ها و ساختار ضعیف بانکی دو کشور، تجارت را دشوار می‌ساخت (Nezamolmolki, 2022). افزون بر این، مسیرهای حمل‌ونقل میان ایران و سوریه، به‌ویژه در بخش زمینی از طریق عراق و همچنین مسیرهای دریایی، با مشکلات جدی مواجه بودند که هزینه تجارت را به‌شدت افزایش می‌داد (Varestan, 2022). نبود خطوط مستقیم کشتیرانی و پروازهای کافی میان دو کشور نیز مانع دیگری بود که روابط تجاری را محدود می‌کرد.

مشکل دیگر، نبود شناخت کافی از ظرفیت‌های بازار سوریه و اطلاع‌رسانی ناکافی در این حوزه بود. بسیاری از تجار ایرانی به دلیل فقدان آمار دقیق و شفاف از نیازهای بازار سوریه نتوانستند سرمایه‌گذاری یا صادرات هدفمند داشته باشند (Piltan, 2021). همچنین نبود حمایت کافی از بخش خصوصی و فقدان یک نهاد هماهنگ‌کننده و تصمیم‌گیر واحد در ایران که بتواند روابط اقتصادی با سوریه را مدیریت کند، از دیگر عواملی بود که مانع از گسترش روابط اقتصادی شد (Esmaeili, 2018).

در نتیجه، اگرچه روابط سیاسی و امنیتی میان ایران و سوریه پیش از سال ۱۳۹۰ در سطحی راهبردی قرار داشت، اما این روابط نتوانست به همان میزان به حوزه اقتصاد تسری یابد. همکاری‌های اقتصادی محدود باقی ماند و حتی در مواردی که پروژه‌هایی آغاز شد، بسیاری از آنها به دلیل مشکلات مالی، تحریم‌ها یا ضعف مدیریت اجرایی نیمه‌تمام ماندند (Naji & Faraji Rad, 2015). این وضعیت سبب شد با آغاز بحران سوریه در سال ۲۰۱۱، ایران نتواند از فرصت بازسازی این کشور به‌طور کامل بهره‌مند شود و زمینه برای ورود رقبا به بازار سوریه فراهم گردد.

روابط اقتصادی و تجاری ایران و سوریه در سال‌های ۱۳۹۰-۱۴۰۰

روند مبادلات تجاری

روابط اقتصادی و تجاری ایران و سوریه در دهه ۱۳۹۰ تا ۱۴۰۰ تصویری پیچیده و چندلایه از همکاری‌ها، فرصت‌ها و در عین حال محدودیت‌ها را نشان می‌دهد. در ابتدای این دوره، همزمان با آغاز بحران داخلی سوریه، حجم مبادلات اقتصادی دو کشور به شدت کاهش یافت. در سال ۱۳۹۰ صادرات ایران به سوریه از حدود ۵۱۶ میلیون دلار در سال پیشین به ۳۶۵ میلیون دلار رسید و در سال‌های بعد این روند

نزولی ادامه پیدا کرد به طوری که در سال ۱۳۹۲ صادرات ایران تنها ۱۱۵ میلیون دلار برآورد شد (Ziaei, 2022). این کاهش قابل توجه عمدتاً ناشی از جنگ داخلی و تخریب زیرساخت‌های اقتصادی سوریه بود که عملاً مسیرهای تجاری را با دشواری مواجه کرد.

در نیمه دوم دهه ۱۳۹۰، هرچند روابط اقتصادی به تدریج احیا شد، اما هیچ‌گاه به سطح قبل از بحران نرسید. برای مثال در سال ۱۳۹۶ صادرات ایران به سوریه به ۳۲۶ میلیون دلار رسید که نشانگر نوعی بازگشت نسبی بود، اما مجدداً در سال ۱۳۹۸ این رقم به ۱۶۰ میلیون دلار کاهش یافت (Talebi, 2024). در سال ۱۴۰۰ صادرات ایران اندکی افزایش پیدا کرد و به ۲۱۸ میلیون دلار رسید، با این حال این سطح مبادلات در مقایسه با سرمایه‌گذاری‌های سیاسی و امنیتی ایران در سوریه همچنان اندک محسوب می‌شود (Varestan, 2022).

از سوی دیگر، واردات ایران از سوریه در این دوره بسیار محدود بود. عمده واردات شامل فسفات، روغن زیتون، بذر پیاز و برخی مواد اولیه صنعتی می‌شد که حجم آن در بهترین حالت به حدود ۳۰ میلیون دلار در سال ۱۴۰۰ رسید (Nezamolmolki, 2022). این تراز تجاری نامتعادل نشان می‌داد که روابط اقتصادی دو کشور بیشتر در قالب صادرات ایران به سوریه تعریف شده و واردات از سوریه سهم ناچیزی دارد. همین مسئله سبب شد تجارت دوجانبه نتواند به یک چرخه پایدار اقتصادی تبدیل شود و وابستگی اقتصادی متقابل میان دو کشور شکل نگیرد.

کالاهای عمده صادراتی ایران به سوریه در این دوره بیشتر شامل محصولات صنعتی و نیمه‌صنعتی بوده است. قطعات توربین‌های بخار با ارزشی حدود ۹۴ میلیون دلار در سال ۱۴۰۰ بزرگ‌ترین بخش صادرات ایران را تشکیل می‌دادند (Talebi, 2024). پس از آن شیر خشک صنعتی و فرآورده‌های لبنی حدود ۱۹ میلیون دلار، پروفیل‌ها و مقاطع فولادی ۱۳ میلیون دلار، دارو ۱۱ میلیون دلار و تراکتور ۸ میلیون دلار سهم مهمی در صادرات ایران داشتند. این ترکیب نشان می‌دهد که ایران توانسته بخشی از صنایع مادر و دارویی خود را وارد بازار سوریه کند، اما سهم کالاهای مصرفی عمومی و کالاهای سبک بسیار کمتر بوده است. دلیل این امر رقابت شدید با کشورهای همسایه به‌ویژه ترکیه بود که توانست محصولات مصرفی ارزان‌تری را با سهولت حمل‌ونقل در بازار سوریه عرضه کند (Mohtashamipour, 2020).

توانایی‌ها و فرصت‌های اقتصادی ایران در سوریه

با وجود محدودیت‌ها، ایران در دهه ۱۳۹۰ از برخی توانایی‌ها و فرصت‌های اقتصادی در سوریه برخوردار بود. یکی از مهم‌ترین حوزه‌ها بخش انرژی است. سوریه به دلیل موقعیت ژئوپلیتیکی خود و دسترسی به مدیترانه ظرفیت بالایی در حوزه انرژی و ترانزیت نفت و گاز دارد. ایران می‌توانست از این موقعیت برای انتقال انرژی به بازارهای اروپا بهره گیرد (Norouzifard et al., 2020). پروژه‌های نیروگاهی و بازسازی شبکه برق سوریه از جمله عرصه‌هایی بود که شرکت‌های ایرانی توانستند در آن حضور داشته باشند (Izadi & Akbari, 2010).

حوزه دیگر، حمل‌ونقل و لجستیک بود. موقعیت جغرافیایی سوریه به‌عنوان دروازه ورود به جهان عرب ظرفیت بی‌نظیری برای ایران ایجاد می‌کرد. توسعه خطوط حمل‌ونقل زمینی از طریق عراق و ایجاد خطوط کشتیرانی مستقیم میان بندرعباس و بنادر لاذقیه و طرطوس می‌توانست تجارت دو کشور را به‌طور چشمگیری افزایش دهد (Piltan, 2021). با این حال، فقدان سرمایه‌گذاری کافی و تحریم‌های بین‌المللی مانع تحقق کامل این ظرفیت شد (Varestan, 2022).

خدمات فنی و مهندسی نیز از دیگر توانایی‌های ایران در بازار سوریه محسوب می‌شد. تجربه ایران در بازسازی مناطق جنگی و اجرای پروژه‌های زیربنایی این امکان را فراهم می‌کرد که شرکت‌های ایرانی در بازسازی شهرهای تخریب‌شده سوریه حضور یابند. شهرک صنعتی حلب که بیش از ۶۰ درصد آن در جریان جنگ آسیب دید، می‌توانست مقصد مناسبی برای خدمات فنی و مهندسی ایران باشد (Hakim & Gholami, 2020). همچنین صنایع ساختمانی و تولید تجهیزات کشاورزی از جمله حوزه‌هایی بود که ایران می‌توانست در آن نقش‌آفرینی کند (Khanavar, 2020).

مناطق آزاد تجاری و بنادر سوریه نیز فرصت‌های جدیدی برای توسعه روابط اقتصادی فراهم کردند. سوریه دارای ۹ منطقه آزاد است که مهم‌ترین آنها در دمشق، لاذقیه و طرطوس قرار دارند. این مناطق با توجه به موقعیت جغرافیایی ممتاز خود می‌توانستند به پایگاه صادراتی ایران برای ورود به بازارهای عربی بدل شوند (Maltzahn, 2013). علاوه بر این، بندرهای سوریه در مدیترانه امکان صادرات مجدد کالاهای ایرانی به اروپا و شمال آفریقا را فراهم می‌کردند. با این حال، ایران در بهره‌گیری از این ظرفیت‌ها کند عمل کرد و دیگر کشورها توانستند سریع‌تر در این عرصه فعال شوند (Alavian et al., 2021).

چالش‌ها و موانع توسعه روابط

رغم فرصت‌های موجود، روابط اقتصادی ایران و سوریه در دهه ۱۳۹۰ با موانع و چالش‌های متعددی روبه‌رو شد. یکی از مهم‌ترین مشکلات مربوط به نقل‌وانتقال پول و مسائل بانکی بود. به دلیل تحریم‌های بین‌المللی علیه هر دو کشور، سیستم بانکی آنها عملاً از نظام مالی جهانی جدا شد و تجار مجبور بودند از مسیرهای غیررسمی یا واسطه‌ها برای نقل‌وانتقال پول استفاده کنند (Nezamolmolki, 2022). این مسئله نه تنها هزینه تجارت را افزایش می‌داد بلکه ریسک بالایی نیز برای فعالان اقتصادی به همراه داشت.

ضعف زیرساخت‌های حمل‌ونقل و لجستیک مانع دیگری بود. ایران برای صادرات کالا به سوریه عمدتاً از مسیر زمینی عراق استفاده می‌کرد، اما فقدان توافقات لازم با دولت عراق موجب شد محدودیت‌های زیادی برای کامیون‌ها و تجار ایرانی ایجاد گردد (Varestan, 2022). همچنین نبود خطوط کشتیرانی مستقیم میان ایران و سوریه سبب شد بسیاری از کالاها ابتدا به ترکیه ارسال شوند و از بندر مرسین به بنادر سوریه منتقل گردند که هزینه و زمان حمل‌ونقل را افزایش می‌داد (Piltan, 2021).

ناامنی و محدودیت‌های سیاسی - بوروکراتیک در داخل سوریه نیز نقش مهمی در تضعیف روابط اقتصادی داشتند. بخش‌های زیادی از خاک سوریه در سال‌های جنگ تحت کنترل گروه‌های مسلح بود و حتی پس از تثبیت نسبی وضعیت، فضای امنیتی شکننده باقی ماند (Nejat, 2017). از سوی دیگر، بوروکراسی پیچیده و نبود یک نهاد هماهنگ‌کننده در دولت سوریه برای مدیریت روابط اقتصادی با ایران، روند تصمیم‌گیری را کند و ناکارآمد ساخت (Esmaeili, 2018). این مشکلات سبب شد بسیاری از تجار ایرانی انگیزه کافی برای سرمایه‌گذاری یا تجارت بلندمدت در سوریه نداشته باشند.

چالش دیگر عدم شناخت کافی از ظرفیت‌های بازار سوریه بود. در بسیاری از موارد، صادرکنندگان ایرانی بدون مطالعه دقیق بازار اقدام به ارسال کالا می‌کردند و به دلیل نبود بازاریابی مناسب، محصولات آنها با استقبال اندک مواجه می‌شد (Mohtashamipour, 2020). نبود مراکز تجاری دائمی ایران در شهرهای مهم سوریه مانند دمشق و حلب باعث شد ارتباط میان عرضه‌کنندگان ایرانی و مصرف‌کنندگان سوری ضعیف باقی بماند (Talebi, 2024). افزون بر این، عدم اطلاع‌رسانی مناسب درباره فرصت‌های سرمایه‌گذاری و غیبت حمایت‌های مالی از سوی دولت ایران، حضور بخش خصوصی را در بازار سوریه محدود کرد (Ziaei, 2022).

در مجموع، روابط اقتصادی و تجاری ایران و سوریه در سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۴۰۰ تحت تأثیر ترکیبی از فرصت‌ها و موانع قرار داشت. هرچند روابط سیاسی و امنیتی بستر مناسبی برای گسترش همکاری‌های اقتصادی فراهم کرده بود، اما مشکلات ساختاری، تحریم‌ها و ضعف نهادی مانع از آن شد که این روابط به سطحی متناسب با ظرفیت‌های موجود ارتقا یابد.

رقابت منطقه‌ای و نقش بازیگران دیگر

جایگاه ترکیه، چین، امارات و سایر کشورها در بازار سوریه

بازار سوریه در دهه ۱۳۹۰ و پس از آغاز بحران داخلی این کشور به عرصه رقابتی میان قدرت‌های منطقه‌ای و بین‌المللی تبدیل شد. ایران هرچند در عرصه سیاسی و امنیتی جایگاه ویژه‌ای در سوریه داشت، اما در حوزه اقتصادی و تجاری با چالش‌های جدی در رقابت با سایر

بازیگران مواجه شد. ترکیه، چین، امارات و مصر در صدر کشورهایی قرار گرفتند که توانستند سهم بیشتری از بازار سوریه را به دست آورند (Talebi, 2024). در حالی که سهم ایران در سال‌های پایانی دهه ۱۳۹۰ کمتر از پنج درصد از کل واردات سوریه بود، ترکیه با صادراتی بیش از یک میلیارد دلار توانست نزدیک به یک‌سوم بازار سوریه را در اختیار بگیرد (Mohtashamipour, 2020).

برتری ترکیه در بازار سوریه تنها ناشی از توان تولیدی یا کیفیت کالاها نبود، بلکه موقعیت جغرافیایی این کشور در مرز شمالی سوریه و دسترسی آسان به مسیرهای حمل‌ونقل زمینی و دریایی نقش تعیین‌کننده‌ای در موفقیت آن داشت. ترکیه توانست با استفاده از نزدیکی مرزی، محصولات خود را با هزینه کمتر و سرعت بالاتر به بازارهای داخلی سوریه عرضه کند (Varestan, 2022). از سوی دیگر، وجود شهرک‌های صنعتی گسترده در مناطق مرزی ترکیه با سوریه امکان صادرات سریع کالاهای مصرفی و نیمه‌صنعتی را فراهم ساخت و این موضوع موجب شد ترکیه در مقایسه با ایران مزیت رقابتی آشکاری داشته باشد (Balanche, 2018).

چین نیز توانست به‌عنوان یک بازیگر جهانی نقش مهمی در بازار سوریه ایفا کند. صادرات چین به سوریه عمدتاً شامل کالاهای مصرفی ارزان، تجهیزات صنعتی و محصولات الکترونیکی بود. این کشور در شرایطی که بسیاری از قدرت‌های غربی به دلیل تحریم‌ها و فشارهای سیاسی از بازار سوریه خارج شده بودند، توانست حضور خود را تقویت کند (Initiative, 2021). چین نه تنها از قدرت تولیدی گسترده خود استفاده کرد بلکه با بهره‌گیری از شبکه‌های حمل‌ونقل دریایی ارزان توانست کالاهای خود را با قیمت پایین‌تر از رقبای عرضه کند.

امارات نیز به دلیل جایگاه تجاری و مالی خود توانست سهم قابل توجهی در اقتصاد سوریه به دست آورد. شرکت‌های اماراتی با استفاده از شبکه‌های مالی غیرمستقیم و توانایی دور زدن تحریم‌ها موفق شدند پروژه‌های متعددی را در بخش ساخت‌وساز و خدمات مالی سوریه اجرا کنند (Norouzifard et al., 2020). در این میان مصر، روسیه و حتی لبنان نیز بخشی از بازار سوریه را به خود اختصاص دادند. لبنان به دلیل نزدیکی جغرافیایی و روابط تاریخی با دمشق، نقش مهمی در واردات کالاهای اساسی سوریه داشت و روسیه نیز به‌ویژه در بخش انرژی و تسلیحات توانست جایگاه خاصی کسب کند (Goodarzi, 2013).

نقش تحریم‌های آمریکا و اروپا در شکل‌گیری این وضعیت را نمی‌توان نادیده گرفت. اعمال تحریم‌های گسترده به‌ویژه پس از تصویب قانون سزار در سال ۲۰۲۰ فضای اقتصادی سوریه را به‌شدت محدود کرد (Maltzahn, 2013). این تحریم‌ها بسیاری از شرکت‌های غربی و متحدان آنها را از ورود به بازار سوریه بازداشت، اما در عوض برای کشورهایی مانند ترکیه، چین و امارات که یا متحد غرب محسوب نمی‌شدند یا توانستند با روش‌های غیرمستقیم تحریم‌ها را دور بزنند، فرصت‌های تازه‌ای ایجاد کرد. ایران با وجود موقعیت سیاسی خود در سوریه نتوانست از این فرصت‌ها بهره کافی ببرد، زیرا مشکلات ساختاری و محدودیت‌های بانکی و لجستیکی مانع از گسترش حضور اقتصادی آن شد (Nezamolmolki, 2022).

فرصت‌های از دست‌رفته ایران در رقابت با دیگران

یکی از مهم‌ترین شاخص‌های نشان‌دهنده فرصت‌های از دست‌رفته ایران در بازار سوریه کاهش شدید سهم صادراتی ایران در مقایسه با رقباست. همان‌گونه که آمارها نشان می‌دهد، صادرات ایران از ۵۱۶ میلیون دلار در سال ۱۳۸۹ به حدود ۸۵ میلیون دلار در نیمه نخست سال ۱۴۰۰ کاهش یافت (Ziaei, 2022). این در حالی بود که در همین دوره ترکیه توانست صادرات خود را از حدود ۹ درصد در سال ۲۰۱۰ به بیش از ۲۶ درصد در سال ۲۰۱۸ برساند (Mohtashamipour, 2020). این تفاوت نشان می‌دهد ایران نتوانست از روابط سیاسی نزدیک خود با دمشق برای تبدیل شدن به یک شریک اقتصادی کلیدی استفاده کند.

نمونه‌های متعددی از پروژه‌های اقتصادی وجود دارد که ایران انتظار داشت آنها را در سوریه اجرا کند، اما در نهایت به کشورهای دیگر واگذار شد. برای مثال در حوزه بازسازی صنایع ساختمانی و زیرساخت‌های شهری، شرکت‌های ترکیه‌ای و اماراتی توانستند قراردادهایی

به ارزش صدها میلیون دلار به دست آورند، در حالی که شرکت‌های ایرانی به دلیل مشکلات مالی و عدم پشتیبانی بانکی نتوانستند در این مناقصات برنده شوند (Piltan, 2021). همچنین در بخش انرژی و بازسازی شبکه برق، بخشی از پروژه‌ها به شرکت‌های روسی و چینی سپرده شد که توانایی بیشتری در تأمین مالی داشتند (Alavian et al., 2021).

تحلیل هزینه - فرصت حضور ایران در سوریه نیز نکات قابل توجهی را آشکار می‌کند. ایران در طول بحران سوریه هزینه‌های سیاسی، نظامی و امنیتی گسترده‌ای متحمل شد (Hakim & Gholami, 2020). این هزینه‌ها انتظار ایجاد منافع اقتصادی قابل توجهی را تقویت می‌کرد، اما در عمل ایران نتوانست بازده اقتصادی مناسبی به دست آورد. هزینه فرصت این حضور به‌ویژه زمانی آشکار می‌شود که مقایسه‌ای میان نقش ایران و ترکیه در سوریه صورت گیرد. در حالی که ایران هزینه‌های امنیتی سنگینی را متقبل شد، ترکیه با هزینه‌های کمتر توانست سهم بزرگی از بازار اقتصادی سوریه را به دست آورد (Varestan, 2022).

افزون بر این، بخش خصوصی ایران نیز به دلیل نبود حمایت‌های دولتی و ضعف در دسترسی به منابع مالی بین‌المللی نتوانست از فرصت‌های ایجادشده استفاده کند. بسیاری از تجار و بازرگانان ایرانی به دلیل عدم تضمین امنیت سرمایه‌گذاری و مشکلات مربوط به نقل و انتقال پول از ورود به بازار سوریه خودداری کردند (Esmaeili, 2018). این در حالی بود که رقبای منطقه‌ای با پشتیبانی مستقیم دولت‌های خود و ایجاد تسهیلات گسترده توانستند جای پای محکمی در بازار سوریه باز کنند (Nejat, 2017).

پیامدهای اقتصادی و ژئوپلیتیکی عقب‌ماندگی ایران

عقب‌ماندگی ایران در عرصه اقتصادی سوریه پیامدهایی فراتر از حوزه اقتصاد داشته و ابعاد ژئوپلیتیکی و امنیتی را نیز تحت تأثیر قرار داده است. یکی از مهم‌ترین این پیامدها کاهش قدرت نرم ایران در سوریه و منطقه است. در حالی که ایران توانست با نقش‌آفرینی نظامی جایگاه خود را در سطح سیاسی و امنیتی تثبیت کند، اما ضعف در حوزه اقتصادی سبب شد تصویر ایران در افکار عمومی سوریه بیشتر به‌عنوان بازیگری نظامی دیده شود تا شریکی برای توسعه اقتصادی (Barzegar, 2013). این امر در بلندمدت می‌تواند سرمایه اجتماعی ایران در سوریه را کاهش دهد و زمینه را برای افزایش نفوذ رقبای اقتصادی فراهم سازد (Goodarzi, 2013).

از منظر ژئوپلیتیکی نیز ناتوانی ایران در تبدیل دستاوردهای امنیتی به فرصت‌های اقتصادی موجب شد کشورهای دیگر از این خلأ استفاده کنند. ترکیه با استفاده از حضور اقتصادی گسترده توانست نفوذ فرهنگی و اجتماعی خود را در بخش‌هایی از شمال سوریه افزایش دهد و چین با حضور اقتصادی خود توانست در معادلات آینده بازسازی این کشور نقش‌آفرینی کند (Maltzahn, 2013). این تحولات نشان می‌دهد که اقتصاد نه تنها به‌عنوان ابزاری برای توسعه بلکه به‌عنوان اهرمی برای نفوذ سیاسی و ژئوپلیتیکی عمل می‌کند.

پیامدهای امنیتی و راهبردی عقب‌ماندگی ایران نیز قابل توجه است. سوریه می‌توانست دروازه ورود ایران به بازارهای عربی و حتی اروپایی باشد، اما با محدود شدن حضور اقتصادی ایران، این فرصت از دست رفت (Norouzifard et al., 2020). در نتیجه، ایران نتوانست جایگاهی اقتصادی متناسب با هزینه‌های سیاسی خود کسب کند و این مسئله بر توازن قدرت در منطقه تأثیر گذاشت. کاهش حضور اقتصادی همچنین می‌تواند توان ایران در تثبیت موقعیت استراتژیک خود در سوریه را تضعیف کند، چرا که روابط اقتصادی پایدار اغلب به عنوان عاملی برای تثبیت روابط سیاسی و امنیتی عمل می‌کند (Talebi, 2024).

در نهایت می‌توان گفت که عقب‌ماندگی ایران در حوزه اقتصادی سوریه نوعی پارادوکس در سیاست منطقه‌ای این کشور ایجاد کرده است. ایران از یک سو به‌عنوان بازیگر اصلی در نجات دولت دمشق از بحران شناخته می‌شود، اما از سوی دیگر در بهره‌گیری از منافع اقتصادی پس از بحران ناکام مانده است. این شکاف میان هزینه‌های سیاسی و امنیتی با دستاوردهای اقتصادی می‌تواند در آینده به چالشی جدی برای سیاست خارجی ایران در منطقه بدل شود (Ziaei, 2022).

فرصت‌ها و راهکارهای تقویت روابط اقتصادی

ظرفیت‌های همکاری‌های راهبردی ایران و سوریه

ایران و سوریه با توجه به پیوندهای عمیق سیاسی و امنیتی می‌توانند این همکاری‌ها را به عرصه اقتصادی نیز تسری دهند و از ظرفیت‌های مشترک برای ایجاد روابطی پایدار استفاده کنند. یکی از ابزارهای مهم در این زمینه تهاتر کالا و خدمات است. با توجه به تحریم‌های گسترده‌ای که هر دو کشور با آن مواجه هستند، استفاده از سازوکار تهاتر می‌تواند به‌عنوان راهی برای دور زدن محدودیت‌های مالی و بانکی عمل کند (Nezamolmolki, 2022). ایران می‌تواند کالاهایی مانند دارو، محصولات صنعتی، تجهیزات کشاورزی و مواد غذایی را در اختیار سوریه قرار دهد و در مقابل از منابع طبیعی این کشور مانند فسفات و محصولات کشاورزی بهره‌مند شود (Talebi, 2024). این نوع همکاری ضمن کاهش وابستگی به نظام مالی بین‌المللی، نوعی وابستگی متقابل اقتصادی ایجاد می‌کند که روابط دو کشور را مستحکم‌تر خواهد کرد (Alavian et al., 2021).

فرصت مهم دیگر حضور ایران در بازسازی صنایع و زیرساخت‌های سوریه است. جنگ داخلی بخش‌های بزرگی از شبکه حمل‌ونقل، برق، ساختمان‌های شهری و صنایع تولیدی این کشور را تخریب کرده است (Nejat, 2017). ایران با توجه به تجربه بازسازی مناطق جنگ‌زده و ظرفیت‌های فنی خود می‌تواند نقش پررنگی در بازسازی سوریه ایفا کند. بسیاری از کارخانه‌های صنعتی در حلب و دمشق نیازمند نوسازی و تعمیرات اساسی هستند و شرکت‌های ایرانی در حوزه تولید تجهیزات، ماشین‌آلات و فناوری‌های ساختمانی توانایی حضور گسترده در این عرصه را دارند (Hakim & Gholami, 2020). افزون بر این، بازسازی شبکه‌های نیروگاهی و خطوط انتقال برق نیز فرصتی مهم برای ایران محسوب می‌شود که می‌تواند منجر به ایجاد درآمدهای پایدار در بلندمدت گردد (Izadi & Akbari, 2010).

یکی دیگر از حوزه‌های دارای ظرفیت بالا، صادرات خدمات فنی و مهندسی است. ایران در سال‌های گذشته توانسته در کشورهایی مانند عراق با ارائه خدمات مهندسی، پروژه‌های عمرانی و صنعتی مهمی را اجرا کند و این تجربه می‌تواند به سوریه نیز منتقل شود (Piltan, 2021). خدمات فنی و مهندسی نه تنها به ایران امکان می‌دهد دانش فنی خود را صادر کند، بلکه به‌دلیل ماهیت بلندمدت پروژه‌ها نوعی حضور پایدار در اقتصاد سوریه ایجاد می‌کند. این حوزه می‌تواند به ایران کمک کند تا برتری رقابتی نسبت به کشورهای مانند ترکیه و چین که عمدتاً کالاهای مصرفی صادر می‌کنند، به دست آورد (Mohtashamipour, 2020).

الزامات نهادی و ساختاری

برای بهره‌گیری از ظرفیت‌های اقتصادی، لازم است الزامات نهادی و ساختاری مشخصی در روابط ایران و سوریه ایجاد شود. نخستین گام در این مسیر ایجاد یک بانک مشترک یا دست‌کم راه‌اندازی سیستم‌های بانکی دوجانبه است تا تبادلات مالی میان دو کشور تسهیل گردد. نبود چنین نهادی سبب شده تجار ایرانی با مشکلات متعددی در انتقال پول روبه‌رو شوند و بسیاری از معاملات به شکل غیررسمی یا از طریق واسطه‌ها انجام گیرد (Esmaeili, 2018). تشکیل یک بانک مشترک ایران و سوریه یا ایجاد سازوکار پولی ویژه می‌تواند زمینه تجارت رسمی و کاهش ریسک‌های مالی را فراهم آورد (Norouzifard et al., 2020).

گسترش خطوط حمل‌ونقل مستقیم نیز ضرورت دیگری است. نبود مسیرهای حمل‌ونقل کارآمد موجب شده هزینه تجارت ایران و سوریه بسیار بالا باشد (Varestan, 2022). ایجاد خطوط کشتیرانی مستقیم میان بندرعباس و بنادر طرطوس و لاذقیه و همچنین تقویت مسیرهای زمینی از طریق عراق می‌تواند بخش مهمی از مشکلات لجستیکی را حل کند (Nezamolmolki, 2022). این اقدام علاوه بر کاهش هزینه‌ها، زمان ارسال کالا را کوتاه کرده و رقابت‌پذیری کالاهای ایرانی را در برابر محصولات ترکیه‌ای افزایش خواهد داد (Balanche, 2018).

تشکیل یک اتاق بازرگانی مشترک فعال نیز می‌تواند به‌عنوان نهادی هماهنگ‌کننده عمل کند. هم‌اکنون یکی از مشکلات اساسی روابط ایران و سوریه نبود اطلاع‌رسانی کافی درباره فرصت‌های تجاری و عدم هماهنگی میان بخش‌های خصوصی و دولتی است (Piltan, 2021). یک اتاق بازرگانی مشترک می‌تواند ضمن شناسایی نیازهای بازار سوریه، اطلاعات دقیق را در اختیار تجار ایرانی قرار دهد و نقش واسط میان سرمایه‌گذاران و دولت‌های دو کشور را ایفا کند (Ziaei, 2022). چنین نهادی همچنین می‌تواند به سازماندهی نمایشگاه‌های دائمی کالاهای ایرانی در سوریه کمک کند تا محصولات ایرانی فرصت بیشتری برای دیده شدن در این بازار بیابند (Talebi, 2024).

راهبردهای پیشنهادی برای آینده

در مسیر آینده روابط اقتصادی ایران و سوریه، ضروری است راهبردهایی اتخاذ شود که بر سرمایه‌گذاری‌های پایدار تمرکز داشته باشند. تجربه گذشته نشان داده است که صادرات صرف نمی‌تواند منافع بلندمدت برای ایران تضمین کند، زیرا بازار سوریه به شدت رقابتی است و کشورهایی مانند ترکیه با مزیت جغرافیایی کالاهای مصرفی خود را سریع‌تر و ارزان‌تر عرضه می‌کنند (Mohtashamipour, 2020). بنابراین، ایران باید تمرکز خود را بر سرمایه‌گذاری در صنایع سوریه و مشارکت در بازسازی این کشور بگذارد. این راهبرد نه تنها درآمدهای پایدار ایجاد می‌کند بلکه موجب وابستگی متقابل و تقویت روابط استراتژیک خواهد شد (Alavian et al., 2021).

حضور دائمی تجار ایرانی در سوریه نیز از دیگر راهبردهای کلیدی است. نبود دفاتر نمایندگی فعال و مراکز تجاری دائمی ایران در شهرهای مهم سوریه مانند دمشق و حلب موجب شده بسیاری از فرصت‌های اقتصادی از دست برود (Nezamolmolki, 2022). ایجاد این مراکز می‌تواند امکان بازاریابی مؤثرتر، شناسایی دقیق نیازهای مصرف‌کنندگان سوری و حضور مستمر در بازار را فراهم کند. چنین حضوری می‌تواند اعتمادسازی بیشتری میان تجار دو کشور ایجاد کند و راه را برای قراردادهای بلندمدت هموار سازد (Ziaei, 2022).

در نهایت، بهره‌گیری از نفوذ سیاسی ایران در سوریه می‌تواند ابزاری برای توسعه روابط اقتصادی باشد. ایران در طول بحران سوریه نقش بی‌بدیلی در تثبیت دولت دمشق ایفا کرد و این نفوذ سیاسی می‌تواند به‌عنوان اهرمی برای تضمین سهم اقتصادی ایران در پروژه‌های بازسازی به کار گرفته شود (Goodarzi, 2013). استفاده هوشمندانه از این نفوذ نیازمند هماهنگی میان دستگاه‌های سیاسی و اقتصادی ایران است تا سیاست خارجی کشور به صورت یکپارچه در خدمت توسعه اقتصادی قرار گیرد (Barzegar, 2013). اگر این هماهنگی ایجاد نشود، تجربه گذشته تکرار خواهد شد و ایران با وجود هزینه‌های سیاسی و امنیتی گسترده بار دیگر از منافع اقتصادی بازسازی سوریه محروم خواهد ماند (Talebi, 2024).

برآیند این تحلیل نشان می‌دهد که روابط اقتصادی ایران و سوریه می‌تواند با اتخاذ رویکردی ساختاریافته و راهبردی به سطحی متناسب با روابط سیاسی و امنیتی ارتقا یابد. تهاثر کالا و خدمات، مشارکت فعال در بازسازی و صادرات خدمات فنی و مهندسی، ایجاد نهادهای هماهنگ‌کننده مانند بانک مشترک و اتاق بازرگانی، و نهایتاً تمرکز بر سرمایه‌گذاری و حضور پایدار می‌تواند این روابط را از سطح محدود کنونی فراتر برده و جایگاه ایران را در اقتصاد سوریه تثبیت کند.

بحث و نتیجه‌گیری

بررسی روابط اقتصادی و تجاری ایران و سوریه در فاصله سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۴۰۰ نشان می‌دهد که این روابط اگرچه بر پایه پیوندهای عمیق سیاسی و امنیتی دو کشور شکل گرفته است، اما در عرصه اقتصادی نتوانسته متناسب با این سطح از همکاری پیش برود. در سال‌های پس از بحران سوریه، ایران با وجود هزینه‌های سنگین سیاسی، امنیتی و انسانی برای حمایت از دولت دمشق، نتوانست به همان میزان در حوزه اقتصادی جایگاه مستحکمی به دست آورد. این شکاف میان روابط سیاسی - امنیتی و روابط اقتصادی در واقع مسئله محوری پژوهش حاضر است که در سراسر مقاله مورد بررسی قرار گرفت.

نخست باید به این واقعیت توجه کرد که بستر تاریخی و استراتژیک روابط ایران و سوریه زمینه‌ای فراهم کرده بود تا ایران بتواند به‌عنوان شریک اصلی دمشق در فرآیند بازسازی و توسعه اقتصادی ایفای نقش کند. با این حال، موانع متعدد داخلی و خارجی، از جمله تحریم‌های مالی، مشکلات ساختاری در اقتصاد ایران، ضعف زیرساخت‌های حمل‌ونقل و همچنین عدم هماهنگی نهادی میان بخش‌های دولتی و خصوصی، مانع تحقق این هدف شدند. در همین حال، رقبای منطقه‌ای و بین‌المللی ایران با استفاده از فرصت‌های پیش‌آمده توانستند سهم بیشتری از بازار و پروژه‌های اقتصادی سوریه را به دست آورند.

بحث دیگر در این زمینه به موضوع هزینه - فرصت بازمی‌گردد. ایران در شرایطی که میلیارد‌ها دلار در حمایت‌های نظامی و امنیتی از دمشق هزینه کرد، نتوانست بازگشت اقتصادی متناسب با این سرمایه‌گذاری سیاسی و امنیتی را تجربه کند. به بیان دیگر، حضور سیاسی پررنگ ایران در سوریه به‌تنهایی تضمین‌کننده منافع اقتصادی نبود و این حضور نیازمند سازوکارهای مؤثر اقتصادی و نهادی بود که در عمل یا به‌درستی شکل نگرفت یا در سطحی محدود باقی ماند.

از سوی دیگر، سوریه پس از بحران ۲۰۱۱ با چالش‌های گسترده در بازسازی زیرساخت‌ها، بازگرداندن جمعیت آواره و احیای صنایع روبه‌رو شد. این شرایط به‌خودی‌خود فرصتی برای بازیگران مختلف بین‌المللی بود تا با سرمایه‌گذاری در حوزه‌های کلیدی مانند انرژی، حمل‌ونقل، خدمات فنی و مهندسی و کشاورزی جایگاه اقتصادی خود را تثبیت کنند. ایران اگرچه در برخی پروژه‌ها حضور داشت، اما گستره و عمق این حضور به‌گونه‌ای نبود که بتواند وزن استراتژیک آن را در کنار روابط سیاسی نمایان کند.

با وجود تمام این موانع، باید تأکید کرد که ظرفیت‌های بالقوه برای توسعه روابط اقتصادی ایران و سوریه همچنان بسیار بالاست. تهاتر کالا و خدمات، ایجاد نهادهای مالی مشترک، تقویت خطوط حمل‌ونقل مستقیم و تمرکز بر سرمایه‌گذاری‌های پایدار می‌تواند زمینه‌ای فراهم کند تا روابط اقتصادی دو کشور در دهه‌های آینده شکوفاتر شود. در واقع، تجربه سال‌های گذشته نشان داد که صادرات صرف و حضور مقطعی در بازار سوریه نمی‌تواند منافع بلندمدت ایران را تضمین کند، بلکه آنچه اهمیت دارد حضور پایدار، سرمایه‌گذاری در صنایع زیرساختی و ایجاد پیوندهای نهادی میان بخش‌های خصوصی و دولتی دو کشور است.

نتیجه‌گیری کلی آن است که آینده روابط ایران و سوریه در گرو بازتعریف راهبردهای اقتصادی و تجاری است. ایران باید از فرصت نفوذ سیاسی و جایگاه استراتژیک خود در دمشق برای تثبیت موقعیت اقتصادی استفاده کند و با برنامه‌ریزی دقیق، ضعف‌های نهادی و ساختاری گذشته را جبران نماید. اگر این بازنگری به‌موقع صورت گیرد، روابط اقتصادی ایران و سوریه می‌تواند به‌تدریج به سطحی متناسب با روابط سیاسی و امنیتی ارتقا یابد و به الگویی از همکاری پایدار منطقه‌ای تبدیل شود. در غیر این صورت، خطر آن وجود دارد که فاصله میان روابط سیاسی و اقتصادی همچنان باقی بماند و ایران بخش عمده‌ای از ظرفیت‌های خود را در صحنه بازسازی سوریه از دست بدهد.

تعارض منافع

در انجام مطالعه حاضر، هیچ‌گونه تضاد منافی وجود ندارد.

مشارکت نویسندگان

در نگارش این مقاله تمامی نویسندگان نقش یکسانی ایفا کردند.

موازن اخلاقی

در انجام این پژوهش تمامی موازین و اصول اخلاقی رعایت گردیده است.

شفافیت داده‌ها

داده‌ها و مآخذ پژوهش حاضر در صورت درخواست از نویسنده مسئول و ضمن رعایت اصول کپی رایت ارسال خواهد شد.

حامی مالی

این پژوهش حامی مالی نداشته است.

References

- Alavian, A., Motaghi, E., & Keshishian, G. (2021). Iran's Strategic Policy in Syria and Iraq (2011-2020). *Journal of Public Policy*.
- Balanche, F. (2018). *Sectarianism in Syria's Civil War*. Washington Institute for Near East Policy.
- Barzegar, K. (2013). *Arab Transformations, Iran and the Middle East*. Center for Strategic Studies of the Middle East.
- Emami, M. A. (1997). *Politics and Government in Syria*. Ministry of Foreign Affairs Publishing.
- Esmaceli, S. M. (2018). Iran's Foreign Policy towards Syria. *Legal Journal of Ghanoun Yar*.
- Gelbart, J. (2010). The Iran-Syria Axis: A Critical Investigation. *Stanford Journal of International Relations*, 12(1).
- Goodarzi, J. (2013). *Iran: Syria as the First Line of Defence*. European Council on Foreign Relations.
- Hakim, H., & Gholami, S. (2020). Syrian Crisis: Challenges and Opportunities for Iran. *Islamic Awakening Studies Quarterly*.
- Initiative, R. (2021). *Migration Trends and Patterns of Syrian Asylum Seekers Travelling to the European Union*.
- Izadi, S. M., & Akbari, A. (2010). Iran's Economic Projects in Syria. *Contemporary Middle East Quarterly*.
- Khalilpour, M. (2016). *Logic of Iran's Presence in Syria*. Dar al-Hijra Institute.
- Khanavar, M. M. (2020). An Economic Reason for Iran's Presence in Syria. *Tasnim News*.
- Maltzahn, N. (2013). *The Syria-Iran Axis: Cultural Diplomacy and International Relations in the Middle East*. I.B. Tauris.
- Mohtashamipour, R. (2020). Comparison of Iran and Turkey's Share in Trade with Syria. *Fars News*.
- Motaghi, A., Shafiei, B., & Motaghi, S. (2023). The Opportunity Cost of Iran's Political Economy in Syria (2011–2022). *West Asia Journal*.
- Naji, N., & Faraji Rad, A. (2015). The Political Future of Syria and Iran's Strategic Interests. *Geographic Journal of Sarzamin*.
- Nejat, S. A. (2017). *The Syrian Crisis and Regional Actors*. Abrar Moaser International Studies.
- Nezamolmolki, B. (2022). Main Problems of Iran-Syria Trade. *IRNA News Agency*.
- Norouzifard, A., Hafeznia, M. R., & Ghorbaninejad, R. (2020). Future of Iran-Syria Relations and Regional Geopolitics. *Political Geography Planning Quarterly*.
- Omidi, A. (2007). Comparative Foreign Policy: Iran-Syria Relations. *Middle East Studies Quarterly*.
- Piltan, F. (2021). Solutions for Presence in the Syrian Market. *Kayhan Newspaper*.
- Simbar, R., & Esmaceli, R. (2013). Key Elements of the Iran-Syria Security Environment. *Strategic Policy Research Journal*.
- Talebi, S. M. (2024). Dimensions of Iran's Trade Map in Syria. *Farhikhtegan Newspaper*.
- Varestan, T. (2022). Tehran-Damascus Economic Relations under the Shadow of Rivals. *Tahlil Bazaar*.
- Ziaei, R. (2022). 66 Percent Decline of Iran's Exports to Syria in the Last Decade. *Economic Diplomacy Think Tank, Imam Sadegh University*.